

Kaisa Häkkinen (Turku)

”Meidän oma Yrjö”: Eemil Nestor Setälä ja Yrjö Wichmann yhteistyökumppaneina

E. N. Setälä ja Yrjö Wichmann työskentelivät kollegoina sekä Helsingin Yliopistossa että useissa tieteellisissä seuroissa suomen ja sen sukukielten tutkimuksen arvostettuina edustajina. Varsinkin uransa alkutaipaleella he olivat perheystäviä ja yhteistyökumppaneita, kuitenkin niin, että Setälällä oli aina selvä johtoasema. Sen suomin valtuuksin hän ohjasi ja määräsi Wichmannia ja muitakin nuorempia kollegoitaan omasta näkökulmastaan tarkoituksenmukaisiin työtehtäviin ja luottamustoimiin, jotka saattoivat olla hyvinkin työläitä ja pitkäkestoisia. Artikkelissa ei kuvata Setälän ja Wichmannin tieteellisen tutkimustyön sisältöjä eikä sen tuloksia. Sen sijaan käsitellään heidän tieteenalansa yleistä tilannetta ja kuvataan heidän työskentelyään tieteellisinä kollegoina 1800-luvun lopun ja 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana. Artikkelin perustuu esitelmään, joka pidettiin Suomalais-Ugrilaisen Seuran järjestämässä Yrjö Wichmann -seminaarissa Helsingissä 19.10.2018.

Yrjö Wichmannin elämänurasta ja saavutuksista on mahdotonta kertoa mainitsematta samalla myös E. N. Setälää. Setälä oli aikakauden keskeisimpiä akateemisia vaikuttajia Helsingin Keisarillisessa Aleksanterin Yliopistossa, joka autonomian aikana oli Suomen ainoa yliopisto. Kun vielä molempien miesten ominta alaa oli suomen ja sen sukukielten tutkimus, oli selvää, että heidän välilleen syntyi monenlaisia yhteyksiä.

Vaikka sekä Setälä että Wichmann olivat ennen kaikkea tiedemiehiä, tässä artikkelissa ei kuvata heidän tieteellisen tutkimustyönsä sisältöjä ja tuloksia. Sen sijaan käsitellään heidän tieteenalansa yleistä tilannetta ja heidän työskentelyään tieteellisinä kollegoina 1800-luvun lopun ja 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana.

Setälä oli syntynyt vuonna 1864 ja Wichmann vuonna 1868. Setälä oli siis muutaman vuoden vanhempi, ja ikäeron lisäksi hänen johtavaa asemaansa lujitti poikkeuksellisen nopea urakehitys. Jo 16-vuotiaana koulupoikana vuonna 1880 hän oli julkaissut opettajansa Arvid Genetzin tuella suomenkielisen lauseopin oppikirjan, ja kesäksi 1881 kunnianhimoinen lukiolainen onnistui hankkimaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta stipendin, jonka turvin hän keräsi lauseopillista tutkimusaineistoa satakuntalaismurteista. Keruumatkaltaan hän poikkesi välillä Helsinkiin, jossa hän Yrjö Koskisen suojattina sai osallistua Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 50-vuotisjuhlaan ja käyttää kriittisen puheenvuoron Adolf Valdemar Jahnssonin lauseopista. (Vares & Häkkinen 2001: 57–58, 135.)

Setälä oli tutkijapiireissä tunnettu nuori nero jo kirjoittautuessaan yliopistoon. Vuonna 1891, kun Wichmann valmistui maisteriksi professorin virkaa väliaikaisesti hoitavan Kaarle Krohnin johdolla, Setälä oli jo täyttä päätä kilpailemassa professorin

vakinaisesta virasta entisen opettajansa Arvid Genetzin kanssa. (Urakehityksestä laajemmin esim. Vares & Häkkinen 2001: 45–82, 111–123.)

Ensi vaiheessa Setälä hävisi viranhaussa Genetzille, mutta tilanne muuttui, kun virka vuonna 1893 jaettiin kahtia. Genetz valitsi syntyneistä vaihtoehdoista suomalais-ugrilaisen kielitieteen professuurin, ja Setälä nimitettiin suomen kielen ja kirjallisuuden professoriksi. (Harmaja 1949: 230–268.) Tätä paikkaa hän piti hallussaan vuoteen 1929 eli eläkkeelle jäämiseensä asti. Paradoksaalista kyllä hän suuntasi intonsa erityisesti yleiseen fennougristiikkaan ja sukukielten tutkimukseen, ja samoille linjoille hän innosti myös tutkijoiksi aikovia opiskelijoitaan. (Vares & Häkkinen 2001: 123–134.)

Wichmannista tuli tavallaan Setälän oppilas, kun hän valmisteli väitöskirjaansa udmurtin äännehistoriasta (Vares & Häkkinen 2001: 274–275). Yhteissuomalaisen äännehistoriansa (Setälä 1891) jatkoksi Setälä oli kehitellyt indoeurooppalaisten kielten malliin perustuvaa teoriaa vokaalien alkuperäisestä ablaut-vaihtelusta, ja tätä teoriaa Wichmann piti silmällä tulkitessaan udmurtin ensi tavun vokaalien kehitystä. Tosin hän väitöskirjansa (Wichmann 1897) esipuheessa varovaisesti totesi, että ennen kuin mitään lopullista Setälän teorian toimivuudesta oli mahdollista sanoa, pitäisi tutkia perusteellisemmin myös komin vokaaliston kehitystä. Joka tapauksessa siihenastiset havainnot näyttivät tukevan Setälän teoriaa.

Wichmannin akateeminen ura eteni vakaasti, mutta ei läheskään niin vauhdikkaasti kuin Setälän. Ennen yliopistovirkoihin pääsyä Wichmann joutui toimimaan useita vuosia suomen kielen opettajana opistotason oppilaitoksissa. Osan ajasta hän tosin vietti tutkimusmatkoilla sukukansojen parissa. (Esim. Korhonen 1983.) Ajan tavan mukaan matkoista raportoitiin sanomalehdissä, joten Wichmannin työskentely tuli jossakin määrin tutuksi myös suurelle yleisölle. Suulliset matkakertomukset olivat nekin perinteisesti suosittuja yleisöesitelmien aiheita. Esimerkiksi Matkailijayhdistyksen vuosijuhlassa 1896 Wichmann kertoili muistoja ja vaikutelmia Itä-Venäjältä udmurttien maille tekemältään matkalta (Aftonposten 5.3.1896).

Vuonna 1902 Wichmann sai tilaisuuden hoitaa suomalais-ugrilaisen kielitieteen professuuria, kun Arvid Genetz oli jättänyt viran ja siirtynyt senaattoriksi ja kirkollisasiain toimituskunnan päälliköksi, mutta kun virka tuli haettavaksi, hän hävisi tiukassa ja monivaiheisessa kilpailussa Heikki Paasoselle, jota kolmesta asiantuntijasta yksi, unkarilainen József Szinnye, piti selväsanaisesti parempana. Kaksi muuta asiantuntijaa, Setälä ja tanskalainen Vilhelm Thomsen, olivat vastahakoisia asettamaan hakijoita paremmuusjärjestykseen. Lausunnossaan Setälä ”suurella epäilyksellä” asetti Paasosen ykkössijalle, vaikka hän yksityisesti ilmoittikin kannattavansa Wichmannia. (T. Salminen 2008: 87.) Vuonna 1909 Wichmann sai suomalais-ugrilaisen kielitieteen professorin henkilökohtaisen ylimääräisen viran, ja vasta vuonna 1920, Paasosen kuoleman jälkeen, hänestä lopulta tuli suomalais-ugrilaisen kielitutkimuksen vakinainen professori.

Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa Wichmann seurasi Setälän jalanjalkia. Setälä oli aloittanut toisena sihteerinä vuonna 1886, kohonnut ensimmäiseksi sihteeriksi 1889, ensimmäiseksi varaesimieheksi 1894 ja esimieheksi vuonna 1910. Wichmannista

tuli toinen sihteeri vuonna 1894, ensimmäinen sihteeri 1899, toinen varaesimies 1910 ja ensimmäinen varaesimies 1920. (T. Salminen 2008: 256–257.) Esimieheksi hän ei ehtinyt koskaan, sillä Setälä ei luopunut paikasta koko elämänsä aikana, ja hän kuoli vasta vuonna 1935 eli hieman myöhemmin kuin Wichmann. Wichmann liittyi myös Suomalais-Ugrilaisen Seuran piirissä toimitetun tieteellisen aikakauskirjan *Finnisch-Ugrische Forschungenin* toimituskuntaan, ja kun sen muut jäsenet, ennen kaikkea Setälä, olivat yleensä kovin kiireisiä tai muuten estyneet, Wichmann sai monen vuoden ajan käytännössä kantaa yksin vastuun julkaisun toimitustyöstä (Kalima 1934: 613).

Alivuokralaisesta perheystäväksi

Entisinä aikoina, kun ei vielä ollut tapana rakentaa erityisiä opiskelija-asuntoloita, ylioppilaat ja nuoret tutkijat asuivat yleensä alivuokralaisina ennen oman perheen perustamista. Isoja huoneistoja ja vapaita huoneita oli etenkin varakkaammilla kaupunkilaisilla, joihin yliopiston professorit itsestään selvästi lukeutuivat. Nämä ottivatkin mielellään juuri omaan piiriinsä kuuluvaa akateemista nuorisoa kattonsa alle.

Setälä oli avioitunut vanhemman kollegansa Julius Krohnin tyttären Helmin kanssa vuonna 1891, ja heidän ensimmäinen yhteinen kotinsa oli Heikinkadulla eli nykyisellä Mannerheimintiellä Hufvudstadsbladetin talon piharakennuksessa, josta oli kauniit näköalat Töölönlahdelle. ”Hyryläisiä” pidettiin alusta alkaen. Ensimmäinen oli A. H. Virkkunen, josta myöhemmin tuli historiantutkija, Turun Suomalaisen Yliopiston professori ja sen ensimmäinen rehtori. Toinen oli Jooseppi Julius Mikkola, josta tuli Helsinkiin slaavilaisten kielten professori. (S. Setälä 1966: 365, 367.)

Keväällä 1893 Setälän perhe muutti vuokralle Korkeavuorenkadun ja Pikku-Roobertinkadun kulmaan kaksikerroksisen puutalon yläkertaan, jossa oli tilaa aivan ruhtinaallisesti. Sinne saatiin alivuokralaiseksi nuori maisteri Yrjö Wichmann, josta pian tuli lähes perheenjäsen. Lapset eivät kutsuneet häntä sedäksi, niin kuin ajan yleinen tapa olisi ollut, vaan hän oli pelkästään Yrjö, lasten oma Yrjö (S. Setälä 1966: 382). Hän oli Salme Setälän kummi, ja itse asiassa virolaistaustainen *Salme*-nimikin oli hänen ehdottamansa. Saman nimen Wichmann antoi myöhemmin myös omalle tyttärelleen. Hän muisti kummityttöään ja tämän sisaruksia pikku lahjoilla ja kirjoitteli heille kirjeitä tutkimusmatkoiltaan. (Mts. 383–384, 581.) Myös lapset lähettelivät Yrjölle kirjeitä ja kortteja, joista tämä kiitti kauniisti (S. Setälä 1945: 72–73).

Perheen isännälle oli uudesta alivuokralaisesta monenlaista hyötyä. Hän oli aina työn touhussa, eikä hän välittänyt kotioloissakaan tuhlata aikaa rentoutumalla perheen parissa (esim. S. Setälä 1945: 70–72; 1966, Vares 2005: 128–131). Nyt hänellä oli loistava mahdollisuus keskustella yliopistoasioista ja oman alansa tieteellisistä kysymyksistä niihin vihkiytyneen kollegan kanssa. Kun oma aika ei antanut myöten

osallistua kaikkiin kiinnostaviin kokouksiin ja tilaisuuksiin, oli mahdollista jakautua ja puida asioita jälkeinpäin teekupposen ääressä.

Helmi Setäläkin iloitsi perheen uudesta alivuokralaisesta. Nyt hänellä oli talossa suunnilleen oman ikäisensä keskustelukumppani ja hengenheimolainen. Kiireisen professorimiehensä rinnalla hän tunsu itsensä usein yksinäiseksi ja ulkopuoliseksi (Vares 2005: 117–118, 129–132, 235). Taiteellisesti lahjakkaan Julius Krohnin tyttärenä ja laajan kulttuurisuvun jäsenenä hän oli tottunut aivan toisenlaiseen elämään (J. Krohn 1897; S. Setälä 1966: 274–289). Krohnin suvulla oli tapana kokoontua viettämään kesää ja joululomia Viipurin lähelle Kiiskilän hoviin, jonka Julius Krohnin isä Leopold oli ostanut vaimonsa Julia Dannenbergin vanhemmilta. Hovissa soitettiin, laulettiin, tanssittiin, luettiin ääneen uutta kirjallisuutta, retkeiltiin luonnossa ja kerättiin luonnon antimia. Päivittäin keskusteltiin vilkkaasti monilla eri kielillä, ja lapsetkin pääsivät mukaan iloiseen seuranpitoon. Tämä idylli oli sortunut kesällä 1888, kun Julius Krohn oli kuollut tapaturmaisesti purjehdusretkellä. Pian tämän jälkeen Kiiskilä myytiin ja Helmin isovanhemmat kuolivat. Helmillä oli toki sisaruksia, joista varsinkin isovelji Kaarle tuki häntä parhaansa mukaan, mutta Kaarlellakin oli oma uransa, perheensä ja muut kiireensä. Helmin äitipuoli Minna sairasteli jatkuvasti eikä mitenkään pystynyt osallistumaan lastensa perheiden arkeen. (H. Krohn 1942, erit. 157–162; S. Setälä 1945: 95).

Yrjöllä oli aina aikaa keskustella kirjallisuudesta ja muista Helmiä kiinnostavista asioista. Papin poikana hän osasi ottaa kantaa myös Helmiä askarruttaviin uskonnollisiin kysymyksiin. Yrjö kehotti ja rohkaisi Helmiä kehittämään omia kirjallisia kykyjään ja käyttämään hyväksi monipuolista kielitaitoaan. Helmi olikin jo kouluaikanaan ryhtynyt englannin kielen opettajansa ehdotuksesta suomentamaan Frances Hodgson Burnettin nuortenkirjaa *Little Lord Fauntleroy*, mutta *Pieni Lordi* ilmestyi painosta vasta vuoden 1892 joulukuksi, tuoreen aviomiehen kielellisesti korjailmana (S. Setälä 1966: 273). Sen jälkeen suomennoksia alkoi syntyä yhä kiihtyvään tahtiin. Helmi käänsi huomattavan paljon englanninkielistä kirjallisuutta aikana, jolloin englannin kielen hyvä taito oli Suomessa melko harvinainen. (Kivistö 2007: 217–219.) Hyvänä esikuvanaan hänellä oli edesmennyt isänsä Julius Krohn, joka oli tehnyt ensimmäisen Englannin-matkansa jo lapsuusvuosinaan.

Ajan mittaan Helmi ei tyytynyt pelkästään suomentamaan. Vuoden 1898 *Valvojan* helmikuun viikkoon hän kirjoitti kirjailijaesittelyn Rudyard Kiplingistä ja esitti näytteenä suomennoksensa eläintarinasta Rikki-tikki-tavi. Heti sen perässä seurasi Yrjö Wichmannin artikkeli, jossa vertailtiin ja analysoitiin Zachris Topeliuksen tekstien eri-ikäisiä suomennoksia tekstinäytteiden avulla. Suomentaminen kiehoi Helmiä ja Yrjöä sekä teorian että käytännön tasolla.

Yrjö oli myös hyvä seuramies. Hän oli musikaalinen, harrasti laulua ja osallistui mielellään kulttuuritilaisuuksiin Helmin kavaljeerina. (S. Setälä 1945: 74 ja 1966, 506.) Eemil Nestorille tämä sopi erinomaisen hyvin. Hän ei osannut laulaa eikä tanssia eikä hän välittänyt osallistua hyväntekeväisyysmaskeraadeihin ja muihin joutaviin tilaisuuksiin, jotka veivät kallisarvoista aikaa tieteellisiltä ja yhteiskunnallisilta toimilta.

Helmin ja Yrjön ystävyys ei jäänyt ulkopuolisiltakaan huomaamatta. Kaupungilla alettiin juoruta, että heillä olisi peräti suhde, mutta Helmin oma kirjeenvaihto mm. Jalmari Finnen kanssa todistaa sitovasti, ettei tästä ollut missään tapauksessa kysymys. Helmi oli vakuuttunut ja hieman yllättynytkin siitä, että mies saattoi asettaa henkisyden ruumiillisuuden edelle, kun hän oli aiemmin luullut sen olevan ominaista vain naisille. Heidän suhteensa oli ”parhaana todistuksena siitä, että mies ja nainen voivat olla ystäviä ilman minkäänlaista tahraa”. Helmi uskoutui Yrjölle kaikessa, sai neuvoja ja ohjausta, mutta Yrjö ei pyytänyt häneltä koskaan mitään. Jälkeenpäin Helmi arveli, että se kodin tunne, josta Yrjö pääsi osalliseksi asuessaan Setälöiden luona ennen oman perheen perustamista, oli tärkeämpi asia kuin hän siinä vaiheessa saattoi aavistaakaan. (Vares 2005: 208–209, 231.)

Keväällä 1899 Setälän perhe muutti kesähuvilalleen Ristiinan Kallioniemeen eikä enää palannut Korkeavuorenkadulle. Puolentoista vuoden kuluttua oli edessä muutto upouuteen kerrostaloon Merilinnaan, jonka tätä varten perustettu asunto-osakeyhtiö oli rakennuttanut Neitsytpolun ja Merikadun kulmaan (S. Setälä 1966: 449). Yrjö ei enää seurannut mukana näissä uusissa muuttoliikkeissä, mutta läheisenä ystävänä ja kollegana hän pysyi edelleen. Kun Setälät viipyivät Ristiinassa, Yrjö piti kirjeitse heitä ajan tasalla pääkaupungin tapahtumista (mts. 441–442; Vares & Häkkinen 2001: 178). Kun hän vuonna 1905 meni kihloihin unkarilaisen Julia Maria Herrmanin kanssa, Helmi Setälä oli hänen oman äitinsä jälkeen ensimmäinen, jolle hän asiasta ilmoitti (Vares 2005: 235; Irene Wichmann tässä niteessä).

Luotettava luottamusmies ja työmyyrä

Yrjö Wichmannia on kuvattu luonteeltaan poikkeuksellisen avuliaaksi, epäitsekääksi ja käytännölliseksi henkilöksi (esim. Kalima 1934: 613–614). Ei olekaan ihme, että hänen osakseen tuli ajan mittaan monenlaisia luottamustehtäviä, joista osa oli varsin pitkäkestoisia ja työläitä.

Jo ennen filosofian kandidaatin tutkinnon suorittamista Wichmann työskenteli vuoden verran Kotikielen Seuran sihteerinä. Maisteriaikanaan hän toimi ylioppilaskunnan puheenjohtajana, ja ylioppilastutkintovaliokunnan jäsenenä hän oli kahteenkin otteeseen ennen oman professoriuransa alkua. Kohta tohtoripromootion jälkeen alkoi hänen uransa Suomalais-Ugrilaisen Seuran luottamustehtävissä, joita kuvattiin jo edellä. Hänet valittiin myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielitieteellisen osaston toimikunnan jäseneksi (Kolehmainen 2014: 76–77). Hänet kutsuttiin vanhan ja kunnianarvoisan Suomen Tiedeseuran jäseneksi vuonna 1908, ja samaan aikaan hän oli mukana perustamassa Suomalaista Tiedeakatemiaa, jonka hallituksen jäsenenä hän sittemmin toimi 1924–1928, julkaisutoimikunnan jäsenenä 1922–1932 ja esimiehenä 1925–1926 (Paaskoski 2008: 427–428). Hän edusti Tiedeakatemiaa myös kansankielen sanakirjan laatimista hallinnoivan Sanakirjasäätiön valtuuskunnassa 1925–1931. Suomen tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen hänestä tuli vuonna 1911. Kalevalaseuran työjäseneksi hänet kutsuttiin vuonna 1919. (Aikalaiskirja 1920:

502; Ketonen 1959: 323, 326; Suomen professorit 2008: 923–924.) Hän toimi myös *Suomen Kuvalehden* (Suomalainen Wirallinen Lehti 16.12.1893), *Päivälehd*en ja sen *Nuori Suomi* -nimisen joulualbumin sekä *Helsingin Sanomien* vakinaisena avustajana (Päivälehti 18.12.1898; Helsingin Sanomat 18.12.1904).

Omien kirjoitustensa ja tieteellisten julkaisujensa lisäksi Wichmann oli ahkera toimittaja. Erityisen merkittävä rooli oli *Valvojan* toimituksen jäsenyys. *Valvoja* oli yliopistopiireissä vuonna 1880 perustettu aikakauskirja, joka korkeatasoisena ajan-kohtaisena kulttuurijulkaisuna nautti aivan erityistä arvonantoa (esim. V. Salminen 1946: 174–182). Julkaisun nimi viittasi siihen, että sen yhtenä tavoitteena oli ”valvoa suomen kielen kuntoa sekä sisällyksen että muodonkin puolesta”. Koko ohjelmajulistus oli luettavissa vuoden 1880 lopulla ilmestyneestä näytenumeroista, johon sisältyi myös Kotikielen Seuran esittely. Seuralla ei vielä tuolloin ollut omaa julkaisutoimintaa, mutta sen perustaja professori August Ahlqvist lupasi jatkossa selostaa *Valvojassa* seuran piirissä esiin tulleita kieliasioita.

Valvojan perustamisen aikoihin suomen kieli oli vasta kohoamassa sivistyneistön ilmaisuvälineeksi, ja monet sen kirjoittajista tarvitsivat apua kielikysymyksissä. Toimituksessa tarvittiin siis ehdottoman pätevää suomen kielen asiantuntijaa. Toimituskunnan ensimmäinen suomen kielen ekspertti oli Volmari Porkka, joka oli aktiivisesti mukana Kotikielen Seuran toiminnassa. Porkan mieli paloi kuitenkin kenttätöihin, ensin Inkerinmaalle tutkimaan kansanrunoutta ja sitten Volgan varrelle marien maille. Vuonna 1883 Porkka hankki avustajakseen lupaavan 21-vuotiaan opiskelijan Eemil Nestor Setälän, joka pian korvasikin Porkan kokonaan, kun tämän terveys rankoilla matkoilla romahti. Vuoden 1886 alusta lähtien Setälä merkittiin varsinaisen toimituskunnan jäseneksi. (Vares & Häkkinen 2001: 72–73.) Toimituskunnan ja avustajajoukon laajuus vaihteli, mutta Setälän asema lujittui: vuoden 1898 alusta hän itse oli julkaisun päätoimittaja, ja toimituksen kolmesta muusta jäsenestä kaksi oli hänen oman alansa miehiä, Yrjö Wichmann ja Otto Manninen. Setälä säilyi toimituksen tai toimitusneuvoston jäsenenä julkaisun itsenäisen historian loppuun eli vuoteen 1922 asti. Wichmann irtaantui toimituksesta jo vuoden 1900 lopussa.

Wichmannin harrastuksiksi on mainittu purjehdus, metsästys, kvartettilaulu ja puutarhanhoito (Aikalaiskirja 1920: 502). Etenkin musiikkiharrastus toi mukanaan erilaisia esiintymis- ja luottamustehtäviä. Wichmann osallistui ohjelmansuorittajana moniin tilaisuuksiin, mm. suomalaisen teatterin hyväksi järjestettyyn arpajaisjuhlaan (Nya Pressen 10.3.1895: S. Setälä 1966: 506), ja toimi jäsenenä lautakunnassa, joka ohjasi kansanvalistustyön hyväksi järjestetyistä konserteista kertyneiden tulojen käyttöä (Västra Finland 19.4.1899).

Ilmeisesti juuri musiikkiharrastuksensa ansiosta Wichmann katsottiin sopivaksi yhteistyökumppaniksi Kansanvalistusseurassa, joka 1800-luvun lopulla pyrki lähestymään yliopistopiirejä omien hankkeidensa toteuttamisessa. Näistä yksi oli suurten valtakunnallisten laulu- ja soittojuhlien järjestäminen Helsingissä vuonna 1900. Juhlaa edeltävinä vuosina julkaistiin sanomalehdissä ilmoituksia, joissa kerrottiin juhlasuunnitelmien etenemisestä. Ilmoitusten allekirjoittajina esiintyivät kansalaiskokouksen valitseman toimikunnan jäsenet, yhtenä heistä Yrjö Wichmann (esim.

Päivälehti 2.12.1898). Kansanvalistusseuran omassa pysyvässä toimikunnassa varsinaisena jäsenenä oli Setälä, joka oli esiintynyt juhlapuhujana jo aiemmin Mikkelissä järjestetyssä vastaavassa juhlassa (Sanomia Turusta 22.6.1897). Wichmann oli vain varamiehenä (Perä-Pohjolainen 15.6.1899; Uusi Suometar 15.6.1899), mutta laulujuhlien tapaisen suurtahtuman käytännöllinen järjestäminen ja rahoituksen hankkiminen ei sijoittunut kiireisen Setälän preferenssilistalla kovin korkealle. Puheita hän kyllä piti mielellään, mutta ei musiikista vaan politiikasta, pienten kansojen olemassaolon oikeutuksesta ja suomalaisuuden asiasta (Smeds & Mäkinen 1984: 58). Helsingin laulujuhlien kunniaksi järjestetyillä juhlaillallisilla Wichmann sai pitää puheen tilaisuuden unkarilaisille vieraille (Finlands Allmänna Tidning 20.6.1900).

Yhteiskunnan ja tiedeyhteisön palvelijana

Poliittiseen toimintaan Wichmann ei juuri osallistunut, vaikka hän Setälän tapaan oli kyllä ensin Nuorsuomalaisen Puolueen ja sittemmin Kokoomuksen jäsen (Aikalaiskirja 1920: 502; Vares & Häkkinen 2001: 161–164, 224–228, 356–361). Näkyvin saavutus tällä alalla liittyi suuren adressin ja sitä tukevan kansainvälisen kulttuuriadressin kokoamiseen helmikuun manifestin jälkeen vuonna 1899. Suuri adressi sidottiin kirjasarjaksi, joka kuvattiin Setälän kotona ennen sen lähettämistä Pietariin. Kuvassa Yrjö Wichmann seisoo matalalle jakkaralle asetetun adressipinon vieressä. Kuvan tarkoitus oli osoittaa kansalaisten kannatuksen laajuutta: pino oli miehen korkuinen. (Vares & Häkkinen 2001: 177.) Kun adressia ei otettu Pietarissa vastaan, sen tueksi koottiin lukuisten kansainvälisten merkkihenkilöiden allekirjoittama kulttuuriaddressi *Pro Finlandia*. Wichmann lähetettiin Unkariin opintomatkalalle ja samalla hankkimaan sikäläisten kulttuurivaikuttajien kannatusta adressille (Tervonen 1996: 429).

Tiedepoliitiikan alalla Wichmann otti näkyvästi kantaa vuonna 1905, kun Suomessa keskusteltiin yliopistolaitoksen laajentamistarpeista. Monia suomenmiehisiä vaivasi se, että Helsingin Yliopisto oli lähes kauttaaltaan ruotsinkielinen, ja opiskelijamäärätkin näyttivät vuosi vuodelta paisuvan yli oppilaitoksen resurssien. Uusien ja nimenomaan suomenkielisten yliopistojen perustamista Helsingin ulkopuolelle oli jonkin verran suunniteltu jo 1800-luvun puolella, mutta aloitteet olivat kuivuneet kokoon ilman näkyviä tuloksia.

25-vuotisjuhlansa kunniaksi aikakauskirja *Valvoja* lähetti lukijoilleen kiertokirjeen ja kysyi, mitä nämä meneillään olevan murroskauden aikana pitäisivät kaikkein tärkeimpiä kulttuurihankkeina koko kansan tulevaisuuden kannalta. Vastaukset julkaistiin vuoden 1905 viimeisessä numerossa.

Yrjö Wichmann (1905) vastasi tähän kyselyyn kirjeellä, joka oli lähetetty Kazanin kuvernementista Jelasyn kylästä. Muotoilusta päätellen kirje oli osoitettu päätoimittaja Setälälle henkilökohtaisesti. Wichmann ehdotti uuden yliopiston perustamista esimerkiksi Ouluun tai Kuopioon. Uusi yliopisto virkistäisi ja voimistaisi maan tiede-elämää ja helpottaisi samalla vanhan yliopiston kasvavaa taakkaa. Suuria

kustannuksiakaan ei koituisi, jos perustettaisiin vain kaksi tiedekuntaa, historiallis-kielitieteellinen ja oikeustieteellinen. Niissä ei tarvittaisi kalliita laboratorioita ja laitteita.

Vaikka Wichmann ei sitä perusteluissaan maininnut, hänen mielessään saattoivat olla myös uuden yliopiston tarjoamat uudet työpaikat. Hän itse oli juuri hävinnyt tiukassa viranhakukilvassa Heikki Paasoselle, ja hän tunsu omalta alaltaan monia muitakin nuoria tutkijoita, joille ei Helsingissä riittänyt akateemisia työtehtäviä, ainakaan sellaisia, joista olisi maksettu säännöllistä palkkaa.

Wichmann epäilemättä tiesi tai ainakin aavisti, ettei Setälä missään tapauksessa kannattanut uuden yliopiston perustamista. Setälä oli jo pitkään puhunut keskittämisen puolesta, ja tieteen alalla hän halusi keskittää kaikki resurssit nimenomaan Helsingin Yliopistoon, koska päteviä opettajavoimia ei riittänyt jaettavaksi muualle. Uusi yliopisto heikentäisi Helsingin Yliopistoa myös sillä tavoin, että se houkuttelisi lahjakkaita suomenkielisiä opiskelijoita lähtemään uuteen opinahjoon. (Esim. Setälä 1911; tarkemmin Jäntere 1969, erit. 41–47.)

Setälä pysyi sitkeästi vastustavalla kannallaan vuosikausia ja käänsi kelkkansa vasta sitten, kun Turkuun perustettiin yksityisten lahjoitusten turvin ruotsinkielinen Åbo Akademi vuonna 1918. Silloin hän oivalsi, ettei Turkuu mitenkään voinut jättää pelkästään ruotsinkielisten käsiin, ja halusi itsekin olla mukana uuden yliopiston tieteellisen ohjelman ja toiminnan suunnittelussa. Lopullinen päätös Turun Suomalaisen Yliopiston perustamisesta tehtiin vuonna 1920. (Vares & Häkkinen 2001: 402–411.)

Wichmannin muista tehtävistä huomattava yhteiskunnallinen painoarvo oli Suomen valtion Tieteellisen keskuslautakunnan jäsenyydellä, joka tuli Wichmannin osaksi vuonna 1919. Suomen senaatin vuonna 1918 asettama keskuslautakunta oli valtion asiantuntijaelin, jonka tehtävänä oli valvoa tieteen etuja, antaa lausuntoja ja selvityksiä ja avustaa hallitusta tieteiden alaa koskevassa päätöksenteossa, mm. valtionavustusten myöntämisessä. (Ketonen 1959: 89–90.)

Aloitteen lautakunnan perustamisesta oli tehnyt Setälä, joka tuohon aikaan työskenteli kirkollis- ja opetustoimikunnan päällikkönä, nykyterminologian mukaan opetusministerinä. Ministeriö kutsui lautakunnan puheenjohtajaksi Helsingin yliopiston vt. kanslerin Anders Donnerin, ja jäsenehdokkaista saivat Suomen Tiedeseura ja Suomalainen Tiedeakatemia antaa yhdenvertaisina omat lausuntonsa. Kahdeksasta valitusta jäsenestä seitsemän kuului Tiedeseuraan ja viisi Tiedekatemiaan. Osa oli kaksoisjäseniä eli kuului molempiin. Näistä yksi oli Yrjö Wichmann, joka valittiin myös lautakunnan sihteeriksi. (Ketonen 1959: 89–90; Paaskoski 2008: 99–107.)

Suuria hakuteoksia suunnittelemassa

Poikkeuksellisen vaativa luottamustehtävä oli *Tietosanakirjan* toimituskunnan päällikkyyys. Kautta aikojen ensimmäisen suomenkielisen tietosanakirjan laatiminen oli niin suuri ja taloudellisesti epävarma hanke, ettei siihen uskaltanut ryhtyä mikään kustantamo yksinään, vaan sitä varten perustettiin Otavan ja Werner Söderströmin

yhteistyönä oma osakeyhtiönsä. Tavoitteena oli saada aikaan yleistiedon lisäksi kaikki tieteen ja taiteen erikoisalatkin kattava, yleistajuinen esitys, ja tekijöiksi pyrittiin kiinnittämään joka alan parhaat edustajat. Avustajia tarvittiin siis runsaasti, ja viimeistä osaa tehdessä heidän lukumääränsä läheni jo kahta ja puolta sataa. Jokaisen kirjoittajan nimi ilmaistiin nimikirjainlyhenteenä artikkelin lopussa. Teoksen suomenkieliseen asuun kiinnitettiin erityistä huomiota, sillä luotettavan tietosisällön lisäksi haluttiin luoda luja pohja ja malli suomalaisen asiaproosan kirjoittamiselle. Tätä varten vahvistettiin tarkka ja yksityiskohtainen oikeinkirjoitussuunnitelma. (Pojjärvi 1958: 29–42, 53–55.)

Setälä oli ollut Otavan osakas kustantamon perustamisesta lähtien, ja hän oli mukana myös *Tietosanakirjan* suunnittelussa alusta asti. Toimeenpanevaan työvaliokuntaan kutsuttiin jäseneksi Yrjö Wichmann, joka oli juuri parahiksi kotiutunut pitkältä tutkimusmatkaltaan komien maille. Hänestä tuli myös koko laajan toimituskunnan puheenjohtaja. (Pojjärvi 1958: 47–48.)

Tietosanakirjaan sisältyi suuri määrä suomalais-ugrilaisia kieliä ja kulttuureja käsitteleviä artikkeleja, joista keskeisimmät olivat Setälän kirjoittamia. Sanakirjan valmistuttua suomensukuisten kielten ja kansojen tutkimusta koskevan osuuden pohjalta päätettiin laatia vielä oma erikoisteoksensa, kolmiosainen *Suomen suku*. Sen toimittajina olivat Artturi Kannisto, E. N. Setälä, U. T. Sirelius ja Yrjö Wichmann. Wichmann oli teoksen sieluna (Kalima 1934: 613), vaikka hän ei itse enää ehtinytkään nähdä kolmannen osan ilmestymistä.

Huomattavan kauaskantoinen merkitys oli myös *Nykysuomen sanakirjan* suunnitelmalla, joka julkaistiin Virittäjässä vuonna 1928 (Tunkelo ym. 1928). Setälä oli jo vuonna 1896 esittänyt oman laajan sanakirjasuunnitelmansa, jonka mukaan suomen kielen kuvaamista ja kehittämistä varten tulisi laatia kolme eri sanakirjaa: vanhan kirjakielen sanakirja, kansankielen sanakirja ja nykyisen kirjakielen sanakirja (E. N. Setälä 1896). Hankkeen puitteissa olikin aloitettu aktiivinen murren sanaston keruu (esim. Tuomi [toim.] 1976), mutta muut osuudet olivat jääneet odottamaan vuoroaan. Suomen itsenäistymisen jälkeen kirjakielen sanaston vakiinnuttamiselle oli entistä polttavampi tarve, ja tämän tyydyttämiseksi eduskunta teki aloitteen *Nykysuomen sanakirjan* laatimisesta.

Opetusministeriö antoi kirjakielen sanakirjan tarkemman suunnitelman tehtäväksi kolmihenkiselle työryhmälle, johon kuuluivat E. A. Tunkelo, Knut Cannelin ja Yrjö Wichmann. Suunnitelmasta tuli hyvin perusteellinen ja käytännönläheinen. Kaikesta näki, että sen tekijöillä oli vankka kokemus sanaston tutkimisesta ja sanakirjatyöstä. Suunnitelmaan sisältyi myös yksityiskohtainen laskelma hankkeen vaatimista resursseista sekä kustannusarvio.

Sanakirjatyö pantiin suunnitelmien mukaisesti alkuun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran suojissa tarkoitusta varten erityisesti myönnetyn valtionavun turvin. Kuusi nidettä sisältänyt ensimmäinen painos valmistui vuosina 1951–1961. (Nykysuomen sanakirja 1951, Alkusanat.)

Verraton opettaja

Kollegat ja oppilaat ovat antaneet Yrjö Wichmannin pedagogisista ansioista poikkeuksellisen positiivisia lausuntoja (Setälä 1933: 2). Jalo Kalima (1934: 613) totesi, että Wichmann oli tunnetusti parhaita yliopistonopettajia, mitä Suomessa koskaan on ollut. Hänen opetuksensa oli selkeydeltään ja tarkoituksenmukaisuudeltaan esikuvalista. Jos kuulijalle jäi jotakin epäselväksi, se ei ollut ainakaan opettajan vika.

Kehujen ja kiitosten todellisen merkityksen ymmärtää vasta sitten, kun perehtyy tuon ajan opetustilanteeseen yleisemmin. Setälähän oli suomen kielen ja kirjallisuuden oppituolin haltijana yli 35 vuotta, mutta samaan aikaan hän kahmi itselleen monia muitakin tehtäviä. Hän toimi valtiopäivämiehenä ja kansanedustajana, senaattorina ja ministerinä, Turun Suomalaisen Yliopiston kanslerina ja Suomen erikoislähettiläänä Kööpenhaminassa ja Budapestissä, lukemattomista luottamustoimista puhumattakaan. Sivutoinään hän tuotti häkellyttävän määrän eritasoisia suomen kielen oppikirjoja (Häkkinen 2014). On selvää, ettei hän professorinuransa alkuvuosia lukuun ottamatta mitenkään pystynyt keskittymään yliopistollisten opetustehtäviensä hoitoon. Tilanne purkautui yleiseen tietoisuuteen vuonna 1924. Silloin ilmestyi *Ylioppilaslehdessä* nimimerkillä Syrjästäkatsoja julkaistu kirjallinen hätähuuto Oppituoli tuuliajolla, jossa valiteltiin, että professorin viran haltija uhrasi aikansa yhteiskunnallisille tehtäville ja laiminlöi akateemiset velvollisuutensa. Nimimerkin takaa on myöhemmin paljastunut nuori maisteri Lauri Hakulinen. (Vares & Häkkinen 2001: 419.)

Kevyesti peiteltyä katkeruutta tihkui myös onnittelukirjoitus, joka julkaistiin saman vuoden *Virittäjässä* ([Tunkelo] 1924) Setälän 60-vuotispäivän johdosta. Siinä todettiin, että päivänankarin elämäntyön kuvailu oli syytä jättää valtiollisille päivä- ja aikakauslehdille, sillä Setälä oli varsinkin viimeksi kuluneella vuosikymmenellä toiminut niiden alojen ulkopuolella, ”joiden viljelyssä tämä lehti heikoin voiminensa koettaa olla mukana”.

Setälä (1924) vastasi Syrjästäkatsojan moitteisiin *Ylioppilaslehden* seuraavassa numerossa ja todisteli, miten runsasta ja monipuolista opetusta oppiaineessa annettiin. Tämä olikin varmasti totta, mutta ongelman ydin oli nimenomaan siinä, että opetusta antoivat muut kuin oppiaineen pääprofessori itse, esimerkiksi dosentit Kai Donner ja Jalo Kalima. Myös Wichmann oli tehnyt osansa näissä talkoissa: kun hänet nimitettiin suomalais-ugrilaisen kielitieteen henkilökohtaiseksi ylimääräiseksi professoriksi vuonna 1909, hänen opetustehtävänsä määriteltiin kuuluvaksi myös suomen kielen ja kirjallisuuden professuuriin kuuluva opetus (Wichmann 1928: 303).

Ideasampo ja säntillinen tekijä

Eemil Nestor Setälä oli suurten linjojen mies. Hän jos kuka osasi mahtipontisin sanakääntein maalaillla kansallisille tieteille loistavia päämääriä ja esitellä keinoja niiden saavuttamiseksi. Hänellä oli kuitenkin niin monta rautaa tulessa samanaikaisesti, ettei häneltä riittänyt aikaa kaikkien suunnitelmiansa toteuttamiseen. Siihen tarvittiin osaavaa ja toimeen tarttuvaa lähipiiriä, sellaisia tekijöitä kuin esimerkiksi Yrjö Wichmann, Artturi Kannisto, K. F. Karjalainen, Heikki Ojansuu, Toivo Kaukoranta ja Martti Rapola.

Yrjö Wichmannille koitui kumppanuussuhteesta paljon tehtäviä ja velvollisuuksia. Hänen tieteelliselle uralleen oli epäilemättä eduksi se, että hän jo nuoresta tutkijasta alkaen pääsi Setälän vanavedessä oman tieteenalansa sisäpiiriin, oppi tuntemaan suuren määrän muiden tieteenalojen kärkiedustajia ja oman alansa kansainvälisiä tutkijoita, joita vieraili Setälän luona tiuhaan tahtiin. Toisaalta nimenomaan tieteen alalla suhteesta oli myös suoranaista haittaa, sillä tukeutuminen Setälän epäonnistuneeseen astevaihteluteoriaan on myöhemmin vienyt tieteellistä uskottavuutta Wichmannin äännehistoriallisilta tutkimuksilta.

Kaikesta päättäen Setälä ei itse oivaltanut, miten paljon hän rasitti lähipiiriään ja tanssitti sitä oman pillinsä mukaan. Hänelle oli itsestään selvää, että poikkeuksellisen kyvykkäillä henkilöillä oli poikkeukselliset valtuudet. Jotkut kyllästyiivät Setälän määräilyyn ja nousivat ennemmin tai myöhemmin avoimeen vastarintaan, kuten esimerkiksi Lauri Kettunen ja Artturi Kannisto. (Vares & Häkkinen 2001: 132–135, 488–489.) Wichmannin ja Setälän suhde säilyi korrektina, mutta selvästi etäisempänä kuin se oli ollut molempien uran alkutaipaleella.

Kun Yrjö Wichmann kuoli vuonna 1932, Setälä kirjoitti hänestä lyhyet muistosat *Finnisch-Ugrische Forschungeniin*. Hän muistutti Wichmannin ansioista *Finnisch-Ugrische Forschungenin* toimittajana ja ylisti hänen pedagogisia kykyjään, tieteellisiä tutkimusmatkojaan ja aineskokoelmiaan, mutta kuittasi muun toiminnan häiriötekijöinä, jotka veivät aikaa varsinaiselta tieteeltä. (Setälä 1933.) On päivänselvä, että tämänkaltainen arviointi olisi kuvannut Setälän omaa toimintaa monin verroin osuvammin.

Wichmannin hautapatsaan vihkiäisissä lokakuussa 1936 Artturi Kannisto totesi, että Wichmann oli ollut seuran todellinen esimies niinä monina vuosina, jolloin varsinainen esimies oli ollut estyneenä (Kannisto 1937–1938: 6). Edellä on käynyt ilmi, että Wichmann joutui Setälän varamiehenä myös opettamaan, toimittamaan julkaisuja ja hoitamaan monia suuritöisiä tehtäviä, joiden suorittamisesta kunnia kuitenkin lopulta lankesi ensisijaisesti Setälälle. Saman kohtalon kokivat monet Wichmannin kollegat. Suurmiehen varjosta ei ole helppo päästä julkisuuden valokeilaan.

Lähdekirjallisuus

- Aikalaiskirja. *Henkilötietoja nykypolven suomalaisista*. Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö 1920.
- Harmaja, Leo 1949: *Arvid Genetz – Arvi Jännes – Elämä ja elämäntyö*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Häkkinen, Kaisa 2014: Setälän kuuluisat kieliopit. *Bibliophilos* 3: 21–28.
- Jäntere, Kaarlo 1969: *Turun yliopiston perustaminen*. [Alkuperäisteos 1942.] Turku: Turun Suomalainen Yliopistoseura.
- Kalima, Jalo 1934: Wichmann, Yrjö Jooseppi. – *Kansallinen elämäkerrasto* V: 611–614. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Kannisto, Artturi 1937–1938: Puhe professori Yrjö Wichmannin hautapatsaan vihkiäisissä Helsingin hautausmaalla lokak. 3 pnä 1936. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* XLIX, 2: 3–7.
- Ketonen, Oiva 1959: *Suomalainen Tiedeakatemia 1908–1958*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Kivistö, Sari 2007: Kääntäjäprofileja I: Helmi Krohn (1871–1967) ja Aune Krohn (1881–1967). – *Suomennoskirjallisuuden historia* 1: 217–220. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kolehmainen, Taru 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Suomi 204. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Mikko 1983: Yrjö Jooseppi Wichmann. – Mikko Korhonen & Seppo Suhonen & Pertti Virtaranta, *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-Ugrilainen Seura*: 79–94. Helsinki: Weilin+Göös.
- Korhonen, Mikko 1986: *Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918*. The history of learning and science in Finland 1828–1918, Vol. 11. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Krohn, Helmi 1942: *Isäni Julius Krohn ja hänen sukunsa*. Helsinki: Otava.
- Krohn, Julius 1897: Tekijän omakirjoittama elämäkerta. – Julius Krohn, *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 86. Helsinki. 3–15. *Nykysuomen sanakirja* I–VI. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo 1951–1961.
- Paaskoski, Jyrki 2008: *Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008*. Helsinki: Otava.
- Pojjärvi, L. Arvi A. 1958: *Suomalaisen tietosanakirjan vaiheita*. Helsinki: Otava.
- Salminen, Timo 2008: *Aatteen tie. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salminen, Väinö 1946: *Vallattomilta vaellusvuosiltani*. Helsinki: Otava.
- Setälä, E. N. 1891: *Yhteissuomalainen äännehistoria. Ensimmäinen vihko*. Klusiilit. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino.
- Setälä, E. N. 1896: Suomalaisen sanakirjatyön ohjelmasta. – *Suomi* 13, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelemukset 12.2.1896: 89–95.
- [Setälä, E. N.] 1911: Uuden yliopiston perustaminen. – *Helsingin Sanomat* 2.2.1911.
- Setälä, E. N. 1933: † Yrjö Wichmann 8.IX.1868–3.V.1932. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 21: 1–4.
- Setälä, Salme 1945: *Kallioniemi – isänmaa. Muistelmia lapsuuden kesäkodin vieraskirjan taustalta*. Helsinki: OY Suomen kirja.

- Setälä, Salme 1966: *Levoton veri. Kertoelma isäni E. N. Setälän ja äitini Helmi Krohnin nuoruudesta, esivanhemmista ja lapsuuteni kodista*. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Smeds, Kerstin & Mäkinen, Timo 1984: *Kaiu, kaiu lauluni. Laulu- ja soittojuhlien historia*. Helsinki: Otava.
- Suomen professorit 1640–2007*. Toimittaja Leena Ellonen. Jyväskylä: Professoriliitto.
- Tervonen, Viljo (toim.) 1996: *József Szinnyein ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta 1880–1909*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 224. Helsinki.
- Tietosanakirja* 1–11. Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö 1909–1922.
- [Tunkelo, E. A.] 1924: Prof. E. N. Setälän 60-vuotispäivänä, helmik. 27:ntenä 1924. – *Virittäjä* 28: 2–4.
- Tunkelo, E. A. & Cannelin, Knut & Wichmann, Yrjö, 1928: Kirjakelemme uudesta sanakirjasta. – *Virittäjä* 32: 354–381.
- Tuomi, Tuomo (toim.) 1976: *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa*. – *Suomi* 121:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vares, Vesa 2005: *Helmi Krohn 1871–1913. Naisen velvollisuusetiikka ja yksilön ratkaisu*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Vares, Vesa & Häkkinen, Kaisa 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Wichmann, Yrjö 1897: *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische*. Helsinki. [Myös Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 36 (1915).]
- Wichmann, Yrjö 1928: Silmäys suomen ja sen sukukielten edustukseen vuosisadan kuluessa. – *Helsingin Yliopiston alkuajoilta*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö. 290–310.

Verkkolähteet

- Aftonposten. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/1458-0713>> 5.11.2018.
- Finlands Allmänna Tidning. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/1457-4314>> 5.11.2018.
- Nya Pressen. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/1458-2503>> 5.11.2018.
- Perä-Pohjolainen. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/fk10340>> 5.11.2018.
- Päivälehti. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/1458-2619>> 5.11.2018.
- Sanomia Turusta. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/1457-4616>> 5.11.2018.
- Suomalainen Wirallinen Lehti. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/1457-4675>> 5.11.2018.
- Uusi Suometar. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/1457-4721>> 5.11.2018.
- Valvoja. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/titles/fk03927>> 5.11.2018.
- Västra Finland. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/fk14893>> 5.11.2018.
- Ylioppilaslehti. <<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/titles/0355-9246>> 5.11.2018.